

اشیای تاریخی - فرهنگی بویژه آثار کاغذی، هرچند یک بار برگزار می‌کند.

اهمیت اجرای راهبردهای حفاظت پیشگیرانه در گنجینه‌ها، برای هیچکس پوشیده نیست. در حال حاضر در مجامع تخصصی، یکی از بهترین شیوه‌های نگهداری و حفاظت [از] اشیای تاریخی - فرهنگی را در گنجینه‌ها، حفاظت پیشگیرانه معرفی می‌کنند و یکی از اولویت‌های مطرح برای حفاظت و نگهداری مناسب اشیای تاریخی - فرهنگی می‌باشد.»

چون راهبردهای حفاظت پیشگیرانه، براساس شناخت و تعیین راه‌های پیشگیری تعریف می‌شود، یعنی در آغاز عوامل آسیب‌رسان - که حیات اشیای تاریخی - فرهنگی را تهدید می‌کنند - شناسائی می‌شود و بر طبق شیوه‌نامه‌ای دقیق، اثرات زیانبار آن‌ها در محیط کاهش می‌یابد، پیامد اصلی آن افزایش حیات اشیای تاریخی - فرهنگی خواهد بود. بنابراین حفاظت پیشگیرانه، راهکاری بنیادی است که باید در اولویت اهداف آرشیوها و تمامی موزه‌ها قرار گیرد و برای منافع درازمدت، برنامه‌ریزی شود.

متأسفانه در کشور ما گاهی اشیای تاریخی و فرهنگی انبار شده در مخازن، در شرایط نامناسبی نگهداری می‌شوند و حتا در برخی موارد به فراموشی سپرده می‌شوند و زمانی این آثار مورد بررسی قرار می‌گیرند که آسیب‌های وارده به آن‌ها آنقدر چشمگیر است که مرمتگران را ناگزیر به ترمیم آن‌ها می‌کند. این، در حالی است که کتابداران و موزه‌داران، موضوع نظارت بر شرایط محیطی و حذف عوامل آسیب‌رسان را جهت پیشگیری از روند فرسایش، کم‌اهمیت تلقی می‌کنند.

در همین راستا، اجرای تمهیدات مؤثر جهت پیشگیری از عوامل زیانبار و آسیب‌رسان، از اهداف بسیار مهم است. زیرا همواره پیشگیری مؤثرتر و کم‌هزینه‌تر

گزارش همایش آموزشی حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های آرشیوی و موزه‌ای (دوم آبان ۱۳۸۸)

سمیه محسنیان*

نشست تخصصی حفاظت و نگهداری اسناد و نسخ خطی، با موضوع همایش آموزشی حفاظت پیشگیرانه، در تاریخ دوم آبان ۱۳۸۸، به همت پژوهشکده اسناد، در تالار همایش ساختمان گنجینه اسناد برگزار شد.

برنامه‌های گردهمائی، از صبح آغاز شد و طی چهار نشست در صبح و بعدازظهر (۱۰ صبح تا ۵ بعدازظهر) برگزار گردید. جلسه پرسش و پاسخ نیز در انتهای هریک از نشست‌ها تشکیل گردید و در پایان همایش، به حاضران گواهینامه حضور در جلسه ارائه گردید.

در ابتدا سمیه محسنیان، مقدمه افتتاحیه همایش را ایراد کرد. یکی از نکات مهمی که نامبرده در مقدمه آغازین نشست بدان اشاره کرد، هدف از برگزاری همایش بود که بر آن اساس گفت: «این سمینار، با هدف بهینه‌سازی اصول و روش‌های حفاظت و نگهداری آثار تاریخی - فرهنگی و [یافتن] راهکارهایی جهت اجرایی کردن راهبردهای حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌ها با تمرکز بر آثار کاغذی،^۱ برگزار شده است.

پژوهشکده اسناد، مفتخر است در زمینه نگهداری و حفاظت آثار بویژه نسخ خطی و اسناد، در خدمت مرمتگران باشد و مرکزی برای تبادل برترین اندیشه‌ها و دستاوردهای استادان، کارشناسان و کلیه دست‌اندرکاران حفاظت و مرمت باشد. بدین منظور سمینارهای تخصصی در زمینه حفاظت و نگهداری

از درمان می‌باشد. از طرفی، باتوجه به شرایط کمی و کیفی اشیای تاریخی - فرهنگی در موزه‌ها و کتابخانه‌ها، تنها راه چاره برای بهینه‌سازی وضعیت موجود، رویکرد حفاظت پیشگیرانه و نگهداری پیش از درمان است. بدین لحاظ، همایش آموزشی حفاظت پیشگیرانه، هرچند مقدماتی، در این مرکز ترتیب داده شد.

تاریخ حفاظت و مرمت، گویای این واقعیت است که ایرانیان، از دیرباز به امر حفاظت و نگهداری از آثار تاریخی و هنری، با هدف ایجاد پایداری و افزایش حیات، توجه ویژه داشته‌اند و بر اصل «نگهداری» یا به تعبیر امروزی‌تر، «حفاظت پیشگیرانه» پافشارده‌اند.

مراقبت از اماکن مقدس، مرمت نسخه‌های خطی، بازنگری پدیدآور در وضعیت حفاظتی اثر هنری خود، همه و همه بر این پیشینه دلالت دارد. این، در حالی است که امروزه، اقدامات حفاظتی در گنجینه‌ها فاصله بسیاری با این اصل محوری پیدا کرده است و تنها به اقدامات مرمتی بسنده شده است.

بحث حفاظت پیشگیرانه آثار در مجموعه‌ها، گسترده است و هریک از متخصصان به نحوی آن را بررسی کرده‌اند؛ به طور مثال رابرت والر^۲ (مدیر موزه طبیعت کانادا و چهره برجسته در این زمینه)، آن را از دیدگاه مدیریت بحران بررسی کرده و مقاله‌های بسیاری در این باره منتشر کرده است. از طرفی، میکالسکی^۳ حفاظت پیشگیرانه را، در نگهداری آثار در شرایط محیطی مناسب می‌داند و فرانسیس تولدو^۴ نیز، در مورد نقش معماری در حفاظت پیشگیرانه، کتابی در سال ۲۰۰۶ منتشر کرد و همین طور دیوید پینایجر^۵ مهار آفات زیست‌محیطی و مقابله با آن‌ها را، از راهبردهای حفاظت پیشگیرانه برشمرده و کتاب‌ها و مقاله‌هایی در این زمینه، طی سال‌های ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۷ منتشر کرده است.

چنانچه گفته شد، هریک از متخصصان این بحث، تنها یکی از راهبردهای حفاظت پیشگیرانه را مورد بررسی قرار داده‌اند. ولی باتوجه به هدف برگزاری این همایش، سعی بر آن شد تا کلیه راهبردهای حفاظت پیشگیرانه

برای نگهداری آثار، در این گردهمایی مدنظر قرار گیرد. از طرفی، برای جلوگیری از پراکنده‌گویی و تمرکز بیش‌تر بر راهبردهای حفاظت پیشگیرانه، پیشنهاد شد که راهبردهای حفاظت پیشگیرانه، به چندین بخش تقسیم شود (محورهای همایش) که به قرار زیر است:

● مبانی حفاظت پیشگیرانه، با سخنرانی محمد حکمت (کارشناس ارشد مرمت و معاون موزه امام علی(ع))؛

● مدیریت یکپارچه مقابله با آفات زیست‌محیطی در آرشیوها و موزه‌ها، با سخنرانی دکتر قهری (دکترای میکروبیولوژی و عضو هیئت علمی دانشگاه امام حسین(ع))؛

● پایش، جایگاه، اصول و شیوه‌های اجرای آن در آرشیوها و موزه‌ها، با سخنرانی مهندس بحرالعلومی (کارشناس ارشد فیزیک صنعتی و سرپرست بخش سالیابی پژوهشکده مرمت آثار تاریخی و استاد دانشگاه تهران)؛

● مدیریت بحران در آرشیوها و موزه‌ها، با سخنرانی سمیه محسنیان (کارشناس ارشد مرمت اشیای تاریخی - فرهنگی).

در حقیقت، این همایش آموزشی، با موضوع حفاظت پیشگیرانه با محورهای مطرح در آن، نخستین بار بود که در ایران برگزار گردید. در حالی است که «حفاظت پیشگیرانه با مفهوم امروزی آن، اولین بار به همت ایکروم^۶ در سال ۱۹۷۷، با برگزاری دوره‌های تخصصی و آموزشی حفاظت پیشگیرانه موزه‌ها شروع شد. بحث حفاظت پیشگیرانه، از سال ۱۹۹۹ به طور جدی دنبال شد و جزو برنامه‌های سازماندهی کرده ایکروم در سال‌های ۲۰۰۴ و ۲۰۰۵ گردید.

دستیابی به اطلاعات پایه در مورد مبانی حفاظت پیشگیرانه، امری مهم و اساسی است که تنها با دراختیار داشتن این اطلاعات می‌توان مفهوم و اهداف و راهبردهای حفاظت پیشگیرانه را فراگرفت و در نهایت، اجرای این راهبردها را در گنجینه‌ها امکان‌پذیر ساخت.

سخنرانی نشست نخست (مبانی حفاظت پیشگیرانه)، با همین هدف ارائه گردید.

اولین سخنران این همایش، محمد حکمت، در زمینه مبانی حفاظت پیشگیرانه، به تاریخچه حفاظت پیشگیرانه، واژه‌شناسی و همچنین تعریف و اهداف حفاظت پیشگیرانه، پرداخت.

محمد حکمت، در این بخش در مورد واژه‌شناختی حفاظت پیشگیرانه [Preventive Conservation] و تفاوت آن با نگهداری [Preservation]، سخنانی ایراد کرد و در ادامه، به تاریخچه حفاظت پیشگیرانه پرداخت و به تعریفی که مؤسسه حفاظت آمریکا از حفاظت پیشگیرانه ارائه کرده است، اشاره کرد:

«عملیات کند کردن روند تخریب اشیای تاریخی و فرهنگی از طریق: بررسی و مطالعه اشیای تاریخی فرهنگی، فراهم ساختن شرایط محیطی مناسب برای اشیای تاریخی - فرهنگی، تدوین دستورالعمل در مورد شیوه نگهداری و انبارش و نمایش اشیای شیوه مناسب بسته‌بندی و حمل و نقل و جابه‌جائی آن‌ها، مدیریت یکپارچه مقابله با آفات زیست‌محیطی، آمادگی رویارویی با شرایط اضطراری و اقدامات مناسب، و نسخه‌برداری از اشیای.»

نامبرده، به اهمیت مدیریت در حفاظت پیشگیرانه هم اشاراتی داشت و در این مورد، حفاظت عمومی را در میراث فرهنگی، از طریق برپائی کاروان‌ها و جشن‌های آموزشی نگهداشت و حفاظت از آثار برای مردم - که در حال حاضر در کشور انگلستان برگزار می‌شود - توضیحاتی داد.

سخنران بعدی، دکتر قهری به شیوه «مدیریت یکپارچه مقابله با آفات زیست‌محیطی» در آرشیوها و موزه‌ها پرداخت و گفت: «بر این موضوع که پیشگیری مهم‌تر از درمان است، بارها تأکید شده است. مزایای بلندمدت پیشگیری از هجوم آفات، از طریق طراحی مناسب موزه و یا کتابخانه، بهبود شرایط محیطی و مدیریت مطلوب موزه و یا آرشیو، آشکارا در انبارش

موفقیت‌آمیز آثار، جلوه‌گر است که از هجوم آفات حشره‌ای در امان مانده‌اند. بنابراین، مدیریت یکپارچه آفات، شامل روش‌های پیشگیری از رشد آفات و همچنین تشخیص بموقع آن‌ها جهت مقابله با آن‌هاست.»

ایشان، در ادامه بر تأثیر عوامل محیطی همچون دما و رطوبت نسبی برای مقابله و پیشگیری از هجوم آفات، تأکید ورزید و نظارت بر عوامل محیطی را برای مهار آلودگی‌های زیست‌محیطی، حیاتی شمرد و در این باره گفت: «اسپور [هاگ] قارچ‌ها، همیشه و در همه وجود دارد. کافی است شرایط مساعد گردد تا این اسپور [هاگ]‌ها در محیط رشد کنند (دمای بالای ۲۱ درجه سانتیگراد و رطوبت نسبی بالای ۷۵٪). بنابراین بخش مهم در کنترل آفات، نگهداری آثار در شرایط محیطی استاندارد است.» بخش دوم، بعد از ظهر با سخنرانی نسرین نگاهبان، در مورد آرشیو ملی آغاز شد.

در ادامه نشست، مهندس فرانک بحرالعلومی در مورد «پایش، جایگاه و اصول انجام آن در موزه‌ها و آرشیوها»، سخنانی ایراد کرد و گفت: «پایش محیطی، برنامه‌ای است جهت آگاهی از فاکتورهای تخریب‌کننده محیطی آثار و تغییراتی که آن‌ها می‌توانند در ترکیبات مواد به کار رفته در آثار تاریخی - فرهنگی به وجود آورند. بنابراین پایش محیطی، اولین قدم در تشخیص نیازهای حفاظتی موزه‌ها می‌باشد.»

وی در ادامه، ابزارهای استاندارد را برای پایش محیطی معرفی کرد و گفت: «پایش محیطی، شامل ارزیابی مداوم رطوبت نسبی، دما، نور، آلاینده‌های گازی و جامد و پایش حشرات می‌گردد» و همچنین در سخنان خود اشاره کرد که برنامه پایش محیطی، برنامه‌ای بلندمدت است که می‌باید دست‌کم یک سال در مجموعه انجام پذیرد تا نتایج حاصل از آن، در تعیین عوامل آسیب‌رسان محیطی و در نهایت مهار آن‌ها مؤثر گردد.

سمیه محسنیان، سخنرانی خود را با عنوان مدیریت بحران در آرشیوها و موزه‌ها ارائه کرد. او، سخنرانی خود را با ارائه مفهوم مدیریت بحران، اهداف و راهبردهای آن

پی‌نوشت‌ها:

۱- منظور از آثار کاغذی، تمبرها، نسخه‌های خطی و چاپی، نقاشی‌های روی کاغذ (آبرنگ، گواش، پاستل و زغال)، مینیاتورها، قطعات خوشنویسی، اسناد، نقشه‌ها، مرقعات و عکس‌ها، می‌باشد.

2- Robert, Waller.

3- Stefan, Michalski.

4- Franciza, Toledo.

5- David, Pinniger.

۶- مرکز بین‌المللی مطالعات حفظ و احیای آثار فرهنگی (ICCROM).

آغاز کرد و گفت: «مدیریت بحران، رهیافت جامع‌تری به راهبردهای حفاظت پیشگیرانه در آرشیوها و موزه‌ها می‌بخشد. چرا که شامل کنترل کلیه عوامل آسیب‌رسان به آثار می‌باشد. این روش، یک روش همه‌جانبه‌گراست و همه عوامل تهدید را در مجموعه‌ها دربرمی‌گیرد و در صورتی قرین با موفقیت می‌شود که صرفاً در محدوده برنامه‌های عملیاتی و کوتاه‌مدت قرار نگرفته و آرشیوها و موزه‌ها، در گستره‌ای وسیع‌تر و افق‌های طولانی‌تر بدان بنگرند و با توجه به بحران‌های احتمالی در آن مکان‌ها، برنامه‌ریزی مدیریت بحران صورت گیرد.»

در این نشست، ترکیبی از نمایندگان و متخصصان سازمان‌های فعال در زمینه حفاظت و نگهداری از اشیای تاریخی - فرهنگی حضور داشتند؛ نمایندگانی از سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، کتابخانه مرعشی قم، دانشگاه هنر، کتابخانه و موزه ملک، میراث فرهنگی استان تهران، میراث فرهنگی استان اصفهان، پژوهشکده مرمت آثار تاریخی، موزه رضا عباسی و ... .

سخن پایانی

باتوجه به این‌که این همایش مقدمه‌ای بر حفاظت پیشگیرانه در موزه‌ها و آرشیوها بود، لازم است همایش‌های تخصصی دیگری با تمرکز بر هریک از محورهای مطرح شده در این گردهمائی، به صورت کاربردی‌تر و تخصصی‌تر، با تکیه بر حفاظت و نگهداشت مناسب آثار کاغذی و شیوه‌های نوین حفاظت و نگهداری نسخ، برگزار گردد!